

Катерина Тягло,
*завідувач відділу соціологічних досліджень НДЛ
культури лідерства КУ імені Бориса Грінченка*

СОЦІОЛОГІЯ НЕОГОЛОШЕНОЇ ВІЙНИ: ЕТИЧНІ МЕЖІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ВЛАСНОГО ДОСВІДУ

Війна — це прискорене існування.
Тарас Прохасько

Майте мужність бути щасливими.
Аугусто Боаль

Складно говорити про «розколоту країну», коли щодня бачимо в метро гасла «Єдина країна / Единая страна», коли з чи не всіх офіційних джерел запевняють, що немає жодного розколу, що «Схід і Захід разом», і Крим обов'язково буде знову українським чи не наступного літа, не буде жодних блок-постів на міжміських трасах, щоденної статистики загиблих, поранених, полонених, зниклих без вісти і подібні всіх тих речей, що свідчать про те, що з деякими своїми співвітчизниками й колегами «нікогда не будем братьями», незалежно від того, на яких територіях будемо жити і якою мовою спілкуватися.

Міф про єдину країну в покоління моїх однолітків всіляли з перших років школи, і, здається, досить успішно. Настільки, що, подорослішавши, ми майже його прийняли. Звичайно, не всі і не як даність, але мислити в категоріях «розколотої країни» проблемно і досі, незалежно від наявності соціологічної уяви, критичного мислення, знань про глобальні соціальні процеси й навичок «человеческой общительности». З першого класу або навіть з дитячого садочка вчителі та вихователі розповідали нам, що в Україні є ліси і гори, два моря і ріка Дніпро (частина тих, хто

замерзлі руки, якійсь невідомий до того страх і впевненість. Колежанка, що боялась з'явитися в рідному Куп'янську з помаранчевою стрічкою. Така дитяча віра в «нас», що не дивно, що тоді ми отримали бажане, що тоді здавалось нам справжнім.

Дні минали, минала і впевненість. Наш перший «Майдан» залишився в книжках викладачів й на обкладинках підручників. Добре, що хоч так — залишився. Саме тоді прийшло розуміння, що Україна — це не Схід і Захід, не Південь із чорним (забрудненим) морем, і не Донбас із териконами, а щось інше, більше, що дозволяє мерзнути на вулицях і не захворіти потому, бо щось правильне — разом — робимо. Зараз з того часу в мене лишилися лише календарики й записники. Не здивуюсь, якщо в моїх тодішніх напарників нічого не лишилося. Але важливим було почути на одній з лекцій: «Соціологи мають першими виходити на мітинги».

Потім, уже в іншому місті, в іншій — так само холодній — аудиторії одного з найбільших вузів країни я спробую сказати щось схоже, і, як не дивно, будуть ті, хто мене зрозуміють. І потім дзвонитимуть у січні і лютому 2014 і питатимуть, де я, і чи на Майдані? І це буде, найважливішим «фідбеком» у моїй недовгій викладацькій практиці. Лише потім, навесні, влітку, і після буремного літа я розумітиму, як це було важливо почути, і нехай це суперечить професійні етиці — важливо мати власну впевненість, що країна єдина. Так було взимку 2004-го, так було знову взимку 2014-го.

Але не було іншого — не було страху за власне життя, натомість — почути ім'я знайоме в новинах і «стрімах» Громадського. Було лячно, коли повідомляли про перші смерті. Ще страшніше, коли, врешті-решт, так і сталось, що ім'я виявилось знайомим — 20 лютого. Учасник міждис-

циплінарного міжкультурного проекту, у якому я брала участь, хоч ми жодного разу в очі одне одного не бачили — Богдан, один із Небесної Сотні. Потім про нього напишуть у соціологічному журналі і портрет буде на Алеї Героїв, це все буде потім — навесні, коли потеплішає. «Мир душі твоєї, Богдане», підказуватиме мені голос у плеєрі. Я не віритиму в реальність того, що дослідники й активісти теж помирають. Просто людина, яку мала б знати, вчений, молодий, кимсь коханий. Говоритиму з львівською колежанкою, не в змозі підібрати слів для розради. Та й хіба можна їх підібрати? Ми, що звикли оперувати статистикою, розподілами й безіменними графіками, вперше зіткнулися зі смертю своїх однолітків. І не востаннє. Говорити важко, важко дивитися на портрети в траурних рамках й без них і досі. Саме тоді я зрозуміла, що навряд чи зможу розшифрувати записані в січні інтерв'ю з активістами і учасниками Євромайдану, ще складніше їх проаналізувати. Набагато важливішою здавалася участь. Просто молоко і лимони, просто фото поганої якості в телефоні, просто готувати їсти в Михайлівському соборі, — жодної аналітики, жодних звітів. Які можуть бути звіти, коли кожна наступна куля може бути в тебе? В тебе-людину, не дослідника, не соціолога.

Згадую, як ще один з «нас», в саморобній захисній броні із закопченим обличчям стояв поруч на подвір'ї собору вмовляв їхати додому, в той самий час знайомий художник з Одеси дзвонив на мобільний і пропонував приїхати і перечекати той буремний час в поки що спокійному приморському місті. Це все відбувалось ніби в пришвидшеній зйомці, складно відтворити події. Зрозуміло, що ми не писали жодних статей і оглядів. Хіба сповіді у блатях і спроби переосмислити відчуття в інших формах, наприклад, у театральних перфомансах. У дитинстві в Україні ми

виріс, приміром, на Слобожанщині, жодного разу її не бачив), давні культурні пам'ятки й новітні винаходи, лемки і бойки, гуцули, верховинці, котрі всі разом становлять український народ, «якого правди сила ніким звойована ще не була». З цим «багажем знань» ми навчались, зустрічали майбутніх друзів, роздивлялись навкруги, писали свої перші дитячі твори і — коли знову-таки пощастило більше за інших — подорожували до найближчих міст, пізнаючи навколишній світ. Так відступало наше дитинство, «ставився голос, губились друзі...». Поки дорослішали, нас не хвилювали ані курси валют, ані жодні питання політики й ідеології, ми вчилися — вчасно і невчасно, читали якісь книжки, потім почався час фестивалів та вільних мікрофонів, зустрічі зі справжніми лемками і гуцулами, музика, пізні повернення додому, інформація про те, що Енді Воргол насправді русин і всі подібні речі, жодних заперечень того, що «нас 52 мільйони» (згодом буде 47, але то тільки згодом), впевненість в тому, що нам є чим пишатися, юність — вона завжди дарує впевненість, яку згодом сама й відбирає.

Потім — усі історії чимось схожі, як і біографії — навчання в університетах, де російської мови та суржику було набагато більше, ніж усіх «Плачів Єремії» і «Мертвих півнів», де всі важливі речі пояснювали саме російською, де домашні завдання складно було писати тим, хто вважав, що рідна мова — та, якою говорили в школі, навіть якщо вдома завжди розмовляли російською. Харків компромісів з собою, відсутність одностумців, натомість — маргінальні літературні гуртки і вітчизняна соціологія. На парах — приклади з найвідоміших творів російської літератури, деякі з яких прочитують тільки зараз, спроби щось писати, якісь невпевнені заклики. Тоді ще зовсім нічого не знали про «Революцію на граніті», інформація про неї з'явиться набагато пізніше, від старших колег і «в при-

вати», бо про це не варто говорити. Це потім буде — «Пора», київські мітинги, поїздки на семінари творчої молоді, західноукраїнські друзі та суперечки з найближчим оточенням. Але навіть тоді розуміли, що Слобожанщина — це Україна, що крім найбільшої площі в Європі саме тут і «розстріляне відродження» стало саме таким, будинок «Слово», про який писатимуть у 2010-х роках у соціальних мережах, саме тут, зрештою, перший на Сході університет і перша вітчизняна соціологічна лабораторія. І дивно було б подумати, що нема «Єдиної країни», і не можна було уявити, що Україна можлива без нас. Так, це пафос, але коли життєвий шлях стелиться перед тобою чебрецевими полями і червоними доріжками, важко обмежувати пафосні вислови. Живеш, читаєш, з'являються інші і незрозумілі — поки що — «ліві» ідеї й ідеології, перші непорозуміння вже не з старшими, а з колегами, на ідеологічному ґрунті.

Потім в життя вривається перша усвідомлена революція, яку, не довго роздумуючи, назвали «Помаранчевою». Сніг і тепло, і перша впевненість, що «Україна — це ми», і разом нас багато, і нас не подолати. Два рівноправних Майдани на найбільшій в Європі площі Свободи, тоді ще навколо пам'ятника Леніну, всі ці дерева з помаранчевими стрічками, символічне маркування просторів, листівки, перші зауваження в центральній науковій бібліотеці і запитання «Скільки вам заплатили?», перші сварки з батьками і «комсомола на вас нет», спроби висловлювань — не дуже впевнені, але злі та вперті. Так виглядала перша спроба бунту — злагоджена, яскрава, зимова. Перші ознаки патріотизму — стрічки на сумках і деревах — на фоні снігу завжди виглядали яскравіше. Робота у екзит-поллах як перше усвідомлення вибору — найхолодніші дні на вулицях в промислових районах коло виборчих дільниць, зневірені виборці, впевнені ми, останнім метром — до перемоги.

му домі робили дві форум-вистави, про які потім розкажуть в медіа. «Театр для діалогу» буде важливішим за діалоги на папері і в періодиці, так, принаймні, здавалося. Креативний простір для діалогу — з людьми, з іншими, з «натовпом і публікою» не передбачав жодних технологій. Виключно «прикладна філософія» вчинків — правильних і не дуже, таких, на які вистачало сил. Дзвінки від знайомих і друзів, часто більше сімнадцяти за день — випадкова статистика. Не на всі були сили відповідати, тож хтось перестав дзвонити, хтось писав СМС, хтось перераховував гроші, хтось зникав без пояснень.

Навесні була анексія півострова, пережита як особиста втрата. Спроба підтримувати друзів, які залишилися там з батьками, роботою, обов'язками. Потім їхня — вимушена — еміграція на «материкову частину». І досі пишуть на залізничних квитках «Ви можете роздрукувати замовлення на материковій частині України». Тобто є й інша? Друг, що приїхав до Києва із квитком в один бік і наплічником з найважливішими речами. Там — батьки, друзі, улюблена робота і рідна природа, тут — «єдина країна», яка не зуміла залишитися територіально цілісною. Але — наша спільна — країна. Та, заради якої стояли коло військових частин в Криму і громили міліцейські відділки у Львові, заради якої дряпалися на будівлі міськрад знімати чужі прапори. Та, заради якої кров вбиралася у сніг на центральних площах не тільки Києва, але й Харкова, Донецька чи Одеси. Та, аби повернутися до якої, перші переселенці, що ще не отримували статусу «ВПО», виїжджали останніми поїздами із Сімферополя, щоб лишитися — «на своїй, Богом даній, землі». Поки ніхто ще не кричав «Зрада!» чи «Перемога!». Живі ховали своїх мертвих, не знімали символіку з балконів, танув сніг, з порогів будівель змивали кров, вона також танула зі снігом, здавалося, все відроджувалося. А потім — спочатку якось спроквола — розпочалась «гібридна війна».

В один сонячний день в самому серці країни, в мирних Черкасах дивилася на Дніпро. Вперше бачила цю річку в повній її величі, так, як описували шкільні підручники літератури й класичні твори. Дійсно це велично і дивно, навіть коли за якісь сотні кілометрів стріляють «гради». В той самий день дізналась про смерть друга, у мирному Харкові, зовсім не від куль чи снарядів — звичайна така смерть від лікарської халатності і самотності. Друга за півроку звістка, яка — після усіх життєвих новин — навряд чи здається страшною. Хіба що йому було лише 29, і, так, він міг би іще захищати країну або, приміром, написати кілька непоганих статей про державотворення (був філософом), або стати гарним чоловіком і батьком. Досліджував героїв і героїчне, навряд чи передбачаючи, що в час його смерті героями повнитимуться цвинтарі. За рік до трагічної загибелі напише «якщо починаєш розважливо говорити про героїв, відразу стає зрозуміло, що при цьому нема куди подітися від епітета національний». Все що лишилось — захищена кандидатська дисертація і фото у траурній рамці на першому поверсі університету. Жодного некролога в журналах, лише замітка в регіональній пресі, бо він вже не перший. Хіба цього досить? А хіба не помирають на полі бою чи в шпиталях і молодші, і ті, що ще менше встигли, а вже — завчасу — стали героями, перетворившись на списки, «друковані без коректур»? Хіба він один такий у країні, що тріщить по швах «регіонів»? Наче другий постріл у того, з ким було про що поговорити, окрім політики.

Літо тривало. Звістки про поранених і полонених більше не лякали, хіба одна — знайомий, що поїхав робити дослідження в зону АТО, випадково потрапив у полон. Спроба інформаційного спротиву не дала нічого. Знову акції, вірші, сценічні виступи на підтримку, його ім'я в іноземних журналах і заклики від німецьких колег — триматися. Здаєть-

ся, почули — може, на небі, може ближче. Згодом пили каву разом у відкритій кав'ярні в Києві. Так, наче він повернувся з тривалого і виснажливого відрядження — нічого особистого, трохи вдячності та гіркоти. Ніколи не дізнаємось, чи його катували, чи просто не давали води, чи була в нього власна «кімната 101». Всі, хто залишилися, ніколи про це не питатимуть. Жодних анкет, жодної аналітики, тільки спроба співпереживати — і та невдала. Не виходить відчувати спільного болю, а отже — і жодної етики.

Під час поїздок із центру на схід — блокпости із піску і військові, схожі на однокласників з автоматами наче на шкільних уроках цивільної оборони. Виглядають смішно, але зосереджені. Зупиняють кожне авто, перевіряють багаж. А спогади — коли вони перевірятимуть вміст свідомості? І якщо знайдуть щось, чи стрілятимуть? Потім ще кілька разів, на прикордонні, коли забиратимуть паспорти й видаватимуть міграційні картки, думатиму — що буде, коли вони врешті когось вполюють? Це як кольорові слайди, що перемотуються в свідомості — поруйновані будинки, спорожніли селища, собори, в них сплять поранені, дзвони, що б'ють на сполох. Навіть в міжнародних автобусах, прокидаючись вночі від світла ліхтариків в очі, їх пригадуватиму. Здається, вони нас оберігають... Поки що.

Що маємо робити, окрім збиратись на «віче» на своїх затишних кухнях і переповідати — вкотре — справжні та вигадані історії війни й відбудови, «Нового Донбасу» і старих стереотипів Києва? Де, окрім фестивалів і вуличних літературних читань, нас почують? Що маємо робити там, де безсилі усі технології?

Потоки переселенців, котрих потім назвуть безбарвним терміном «внутрішньо переміщені». Серед них будуть і знайомі, і друзі, і, мабуть, вороги. Перебиратимемо одяг та побутові речі на тимчасових складах, перераховувати

мемо гроші, що ще? Чи стане сміливості їх про все розпитати, звірити з наявними даними, побудувати регресії, порахувати врешті-решт і зробити висновки? Поки що — ні. Відчуватимемо відповідальність чи не за кожного й кожну з них, ні про що не питатимемо, принаймні зараз. Їхні діти плакатимуть в чергах до гуманітарних центрів, а вони стримано стоятимуть, очікуючи на свою перепустку до «єдиної країни», яка не може вчасно видати їх соціальні виплати, не кажучи вже про впевненість у завтрашньому дні. Інколи говоритиму з ними, все частіше — просто спостерігатиму. Вдячність, з якою вони братимуть з рук старі випрані речі і продуктові набори, лякатиме.

Коли стану хрещеною й купуватиму іграшки та книжки для похресниці, шоразу думатиму — а скільки їх, тих дітей, що народилися в умовах війни? Чи у всіх них живі батьки, чи їм вистачає тепла, не кажучи вже про все інше? Де вони житимуть і про що думатимуть, коли виростуть? Ці нові діти війни, трохи забутий термін, який актуалізується. Чи повірять, коли навчатимуться в школі, що «борітеся — поборете» і в «азіатський ренесанс»? Чи зрозуміють, чому помирили їх батьки і чому далеко не всі вони стали хоча б на папері — героями? Поки що не можемо про це говорити. Не агітувати в аудиторіях, не писати про те, в чому не впевнені, не пропонувати легких вирішень — робити те, що вміємо.

Цього року багато різних текстів про війну, на «Форумі видавців» у Львові чи не кожна третя книжка — про АТО, Крим, переселенців. Багато вистав, виставок, дискусій про війну та її наслідки, може, згодом буде так само багато аналітичних текстів. А поки що «списки загиблих, друковані без коректур», активізм і волонтерство, яке часто проявляється лише в тому, що читаємо дітям вірші з книжки «Від війни плачуть» українською. Вони виростуть і, на жаль,

довідаються про це з власного досвіду. Нам буде важко пояснити, з якого боку барикад були їх батьки. Важливо, щоб вони зрозуміли, що народились в країні, яку варто було поєднувати мостами і обіймами, в якій варто жити, і за це інколи доводиться боротися. Брак соціологічного мислення компенсується власним досвідом — хочеться вірити.

*В тексті використані уривки з віршів
Івана Франка та Сергія Жадана.*

*Олександр Хижняк,
доцент кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій Харківського
національного університету імені В.Н.Каразіна*

СОЦІАЛЬНА МОБІЛІЗАЦІЯ В УМОВАХ РОЗКОЛОТОГО СУСПІЛЬСТВА: СОЦІОЛОГІЧНЕ ТЕОРЕТИЗУВАННЯ ТА ЕТИКА СОЦІОЛОГА

Розколотими країни стають, як правило, внаслідок багатьох подій (громадянських війн, агресій тощо). На руїнах розколотих імперій виникають нові незалежні держави, що саме по собі стає початком історії нової спільноти, яка внаслідок такого розколу отримує шанси для свого самовизначення, становлення й розвитку. Інша ситуація, коли розколота країна — це нова незалежна держава, як, наприклад, Україна 2014-2015 рр. Таким чином, трагізм розколотої країни визначається контекстом, який супроводжує розкол.